

Kapronczay Katalin

A XIX. századi magyar orvostörténet-írás kéziratoss emlékei, különös tekintettel Fekete Lajos munkásságára

A magyar orvosi tudomány fejlődéstörténetének nagyívű feltárására első ízben Weszprémi István (1723–1799) vállalkozott, négykötetes orvos-életrajzi gyűjteményének összeállításával ('*Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*', 1774–1789), amely az egyes személyek életművének bemutatása által betekintést enged a tudományág hazai történetének alakulásába is.¹ Az egyedülálló terjedelmű és a szerző sokirányú műveltségét tükröző munka azonban mégsem pótolta egy összefoglaló magyar orvostörténeti kézikönyv hiányát.

A magyarországi orvoslás múltjának kutatását, az orvostörténet-írás műfajának kialakulását és elfogadottá válását elősegítette és ösztönözte az orvostörténelem egyetemi tantárgyként való megjelenése. Schöpf-Merei Ágostonnak (1804–1858), amikor 1835 őszén megkezdte az orvostörténelem oktatását, saját előadás-jegyzetein kívül más, átfogó, magyar történeti munka nem állt rendelkezésére. Ő maga sem írta meg a magyar orvoslás történetét, az 1835-ben Pesten kiadott '*Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, 's némelly rokon tárgyakról*' c. 135 oldal terjedelmű munkája a gyógyítás egyetemes történetének néhány fontosabb elméleti kérdését taglalta.²

A reformkori alapítású tudományos társaságok és egyesületek lényegi feladatuknak tekintették a hazai orvosi szakirodalom fellendítését.³ Pályázatok meghirdetésével ösztönözték az orvos szerzőket a gyógyító gyakorlatukban szerzett tapasztalatok írásba foglalására, egyes orvosi szakterületek hiányzó kézikönyvének megírására. A pályázati javaslattevők felhívták a figyelmet a magyarországi orvoslás történetét összefoglaló mű égető hiányára is. A magyar

¹ Weszprémi munkásságáról lásd: Weszprémi István (1723–1799) emlékezete. Összeáll.: Szállási Árpád. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba–Debrecen, 2000. MATI–Debreceni Egyetem. 293 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 18.) – az interneten is olvasható: <http://mek.oszk.hu/05400/05459/index.phtml>

² Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin: Az orvostörténelem Magyarországon. Bp., 2005. OPKM. pp. 11–18.

³ A magyar orvostörténelemszerekről bővebben lásd: A múlt magyar orvostörténelemszerei. Bev.: Schultheisz Emil. Összeáll.: Szállási Árpád, Kapronczay Károly. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba–Bp., 2002. MATI–SOMKL. 387 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 19.)

orvosi múlt emlékeinek feltárását két tudományos társaság karolta fel, a Budapesti Királyi Orvosegyesület és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók.⁴

A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításakor (1837) működésének alapvető céljaként az orvosok szakmai továbbképzését jelölte meg. Ennek érdekében a nyilvános eszmecserék megszervezésén túlmenően a magyar orvosi szakirodalom ügyének előmozdítását – a tudományos közlemények megírásának és közreadásának ösztönzése – úgyszintén feladatának tartotta. Az Orvosegyesület sok évtizedes működése során komoly érdemeket szerzett a magyar orvostörténelem emlékeinek felkutatása, összegyűjtése terén is, így szinte természetesen vehetjük, hogy a magyar orvoslás történeti feldolgozásának szükségessége ugyancsak napirendre került tanácskozásaikon, egy meghirdetendő pályázat témájaként. Az Orvosegyesület 1860. évi májusi ülésén hangzott el Poór Imre (1823–1897) javaslata először: *„irassék meg az orvosi tudomány magyarhonbani fejlődésének történelme a legrégibb időtől a mai napig.”* A téma feldolgozásánál különös hangsúlyt kívánt fektetni az orvosképzés alakulására, a járványtörténetre, a gyógyító gyakorlat fejlődésére, valamint a hazai orvosok életútjának, munkásságának bemutatására. Indoklásában a rá jellemző kemény szavakkal, a kötelező, ám üres udvariaskodást mellőzve fogalmazta meg Poór a magyarországi orvostörténet-írás hiányosságait, valamint a történeti szemlélet, a szakmai múlt ismeretének fontosságát.

„Ki épületet akar emelni, elébb alapját rakja le. Nekünk, mielőtt éveken át szerzett ... tapasztalásaink összéböngészésére vállalkoznák, magunkat kell megismernünk ... A társulat, mely múltját nem ismeri, kiskorú. Nekünk magyar orvosoknak múltunk nincs, daczára, hogy... Anacharsis óta (Kr. e. 584) léteztek orvosok Pannóniában, azaz világosabban szólva nincs múltunk megírva... Mi idegenek vagyunk minmagunk körében. Tanuljuk, tudjuk, a francia, német stb. gyógytanodák józan és ferde nézeteit, elveit, rendszereit, haladását stb.: a mi hazabelieink tevékenységéről mitse tudunk, mitse hallunk ... A magyar orvos is büszkébb önérzettel tekintend jelene- és jövőjére, ha a történelem tükrében látja, hogy az úttörő elődök hosszú sora vonul el előtte, s hogy a hazai orvosi irodalmat korántsem kezdeni, hanem az elődök nyomdokain folytatni kell... Aki a hazai orvosi tudománynak fejlődését nem ismeri: az idegen marad azon társulatban, melybe őt hivatása helyezte, idegen marad önmagához, nem érdeklik őt a tudományos elvek, rendszerek, nézetek, melyeket elődink vitattak meg: az habár képességei még akkorák

⁴ Kapronczay Katalin: A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 és 1914 között. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 174–177. (2001) pp. 5–44.

volnának is, orvosi közügyekben csak szenvedőleg és gépszerűleg veend részt, mint az élettelen kerék, mely nem tudja, melyik gépbe csavartatik. – Nekünk az orvosi pályakérdéseket a multon kell megkezdenünk. A multnak tudása világot vet a jelenre, és sejteti velünk a jövőt, mert valamint a múlt meghozta a jelent, épenúgy keblében hordja a jelen a jövőt.”⁵

Ekkor úgy tűnt, hogy Poór Imre szavai a logikus érvelés ellenére sem találtak kellő visszhangra, mivel a nyilvánosság előtt csak több mint másfél évtized múltán folytatódott az események. A valósághoz azonban hozzátartozik az is, hogy Poór nyilatkozata egy történelmi érdeklődésű fiatal orvost – a kisújszállási **Fekete Lajost** (1834–1877) – indítottak el az orvostörténet-írói pályán. Erről ő maga így vall az 1867-ben írott *'Az orvosi tudományok története Magyar Országban'* című,⁶ kéziratban maradt munkájának előszavában:

„...leginkább Poór Imre tanárnak lélekemelő hazafiúi tüsszel írt felszólítása bírtak engemet arra, hogy erőmet meg kísértsem e téren.” Poór korábban idézett fejtegetését citálja, majd így folytatja: *„Évek hosszú sora óta titkos vágyaim egyik legkitűzöttebb célja volt a magyar orvosi történeten parlagon heverő mezején, csekély erőmhöz képegest valamit lendíteni: a gondviselés megsegített arra, hogy az orvosi gyakorlati és másnemű foglalkozásomtól felmaradt, megtakarított időm, 's munkám zsengejét ezennel az orvosi közönségnek és tudomány barátinak bemutatthatom! Eredetiséget e munkának nem követelek, érdemem mindössze is az összeállítás és az adatok csoportosítása, ha ez is tökéletlen: róla nem tehetek, az akarat megvölt bennem jót adni...”*

Módszeréről, történetírói felfogásáról ezt mondja – Toldy Ferenc nézeteit magáévá téve –: *„... a história mai álláspontja nem szorítkozik már az államok harci élete 's hatalomviszályai megismerésére: hanem hasonló figyelmet fordít a szellemnek az egyház és törvényhozásban sőt a társas életben, a vallás, bölcsészet, költészet és tudományban, a művészet és iparvilágban nyilatkozó fejleményeire, melyek sokkal fontosabb birtokai a' népeknek, mint a harci és birodalmi események... Ott hol nem külső, hanem szellemi hatalmak viszik a fő szerepet, ott jelenik meg minden nép a maga önvalóságá-*

⁵ Orvosi pályakérdéseink ügyében. = Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 18. 375–378. has.

⁶ Az orvosi tudományok története Magyar Országban. Írta Fekete Lajos orvostudor, Kisújszállás tiszti orvosa, a kir. magyar természettudományi társulat rendes tagja. 1867. 449 p. Kézirat. Semmelweis Orvostörténelmi Könyvtár – Ritkaság-gyűjtemény. Jelzet: S. 878

ban: e tér az, mely tiszta emberi, s felsőbb szellemi érdekénél fogva a történelmi vizsgálódások első sorába lépett, s ehhez képpent, a népek nem annyira a külső, mint a belső történelemben keresik büszkeségök és dicsőségek...’’⁷

Úgy ítélte meg, hogy a tudományág fejlődéstörténete nem lenne teljes a jeles orvosegyéniségek életútjának, munkásságának ismertetése, illetve az általuk írott szakmunkák bemutatása nélkül. A magyar orvostudomány történetét az egyetemes orvoslás fejlődésével párhuzamban tárgyalja, külön fejezetet szentel az orvosképzés és a tudományos társaságok témájának, a járványok történetének, a könyv és folyóirat-kiadás hazai alakulásának, az egészségügyi rendelkezéseknek („orvosi rendészet”), stb., vagyis elfogadta Poór tematikáját. E kézirat megírásakor már nem volt gyakorlatlan kutató, történetíró, mivel korábban több rövidebb közleménye jelent meg a 'Gyógyászat' c. folyóirat hasábjain.⁸ Önálló kiadványként jelentette meg Pesten, 1864-ben *'A gyógytan története rövid kivonatban'* c. művet. Ez utóbbi Carl Reinhold Wunderlich (1815–1877) egyetemi előadásainak 1859-ben⁹ közreadott magyar nyelvű változata volt, amelyet Fekete fordított le és kiegészítette egy – a magyar orvoslás történetére vonatkozó – fejezettel. Indítékait így fogalmazta meg az előszóban: „... a tér, melyen gyöngye erőmet megkísérlem, nemzeti nyelvünkön előttem kopáron állott, s figyelmemet csak is éppen azért fordítám erre, hogy ne legyen tér, ne legyen tudomány, mely édes hazai nyelvünk varázs igéit nélkülözni kénytelen legyen!” Ilyen előzmények után szinte természetesnek tekinthetjük, hogy Fekete lelkesen csatlakozott a hazai orvoslás történetét feltárni szándékozókhoz.

Az időszakban elsőként megvalósuló történelmi jellegű pályázat ötletét Hamary Dániel (1826–1892) vetette fel a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1874. évi, Győrött tartott Vándorgyűlésén. A kutatásokhoz elengedhetetlenül fontos retrospektív bibliográfia összeállítása volt a feladat: „1848-dik évtől 1874-dik évig, tehát 25 évről szóló könyvészet szerkesztendő a magyar nyelven megjelent eredeti és fordított orvosi szakmunkákról. Az orvosi szaklapok és folyóiratok is fölemlítendőek. A megjelent önálló, eredeti magyar orvosi szakműveknek rö-

⁷ Uo. pp. 3–5.

⁸ Fekete Lajos: Böngészetek a történelem mezején a gyógyászat régi korában. = Gyógyászat 1 (1861) No. 28, 30, 34.; Gyógyászat 2 (1862) No. 35.; Gyógyászat 3 (1863) No. 18, 21, 24, 25. – Az egyetemes orvoslás kezdeti eredményeivel foglalkozott, a középkori arab mesterek munkásságával bezárólag.

Fekete Lajos: Az orvosi tudományok története Magyarországon. = Gyógyászat 5 (1865) No. 12, 14. – Az 1300-as évek végéig taglalta az eseményeket.

⁹ C. A. Wunderlich: Geschichte der Medizin. Vorlesungen gehalten zu Leipzig in Sommersemester 1858. Stuttgart, Ebner – Seubert, 1859. 366 p.

vid, tájékoztató bírálata is kívántatik.”¹⁰ A jutalomként megnevezett 100 aranyat Hamary Dániel ajánlotta fel és helyezte letétbe. A megjelölt határidőre (1875. június 15.) egy munka érkezett, a szabályokhoz híven jeligével: „*A társulat, mely múltját nem ismeri, kiskorú. A magyar orvosnak elengedhetetlen ismernie szaktudományának nemzeti irodalmát, hazai múltját: mert e multban van letéve a jelen alapja, mint a jövőé a jelenben. A mult idők vívmányait pedig okulásra nem fordítani, bűn lenne.*” A kissé terjengős jelige a szerző – Fekete Lajos – elkötelezett történet-kutatói hitvallása is lehetne, első mondatát Poór Imre korábbi nyilatkozatából kölcsönözte. A bírálók – Linzbauer Xavér Ferenc, Batizfalvy Sámuel és Hamary Dániel – részletesen elemezték a mintegy 360 megjelent írásmű adatait és rövid ismertetését is tartalmazó munkát, erényeit és gyengéit egyaránt, pótolták a hiányokat, külön kitértek a fogalmazás stílusára és nyelvhelyességére is. Az apróbb hibák ellenére egyöntetűen kiválónak ítélték a pályaművet, nem csupán a pályadíj odaítélését, de a nyomtatásban való mielőbbi megjelentetést is javasolták.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a szakirodalmi kutatások és az e téren való tájékozottság nagy mértékben segítségére volt a szerzőnek a munka összeállításában. A bibliográfia sajnos nyomtatásban nem jelent meg, sőt a kézirat is elkallódott.

Fekete Lajos kéziratosa hagyatéka azonban folyamatos kutatómunkára utal, amelynek célja mindenképpen a magyar orvostörténet lehetőség szerinti legteljesebb, minden fontos szempontot figyelembe vevő megírása volt. Nagy közgyűjtemények kéziratтары őrzik Fekete Lajos kéziratait: a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár egy, az Országos Széchényi Könyvtár hat kisebb-nagyobb terjedelmű írást. A Széchényi Könyvtárban található egy olyan könyvészeti összeállítás, amely minden valószínűség szerint a pályázatot nyert bibliográfia bővített változata.¹² Ugyancsak a korábban megjelent magyar orvosi munkák annotált leírásait tartalmazza egy másik összeállítás.¹³ A magyar sebészet történetét feldolgozó írásmű tartalmilag hasonlatos a Történelmi Tárból, posztumusz munkaként megjelent közleményhez.¹⁴ A két

¹⁰ Dr. Hamary Dániel jutalomtétele orvosi könyvészetre. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1874. aug. 24-től aug. 29-ig Győrött tartott XVII. Nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Szerk.: Fehér Ipoly. Bp., 1875. Franklin. p. 90. Lásd még: uo. p. 61, 89, 93. – Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, a XVII. nagygyűlés iratai, 4. csomó 4. lev.

¹¹ Műbírálati vélemény. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1875. augusztus 27-től szeptember 5-ig Előpatakon tartott XVIII. Nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Szerk.: Gerlóczy Gyula és Dulácska Géza. Bp., 1876. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. pp. 28–31. – Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, XVIII. Vándorgyűlés iratai, 7. doboz. 5. csomó 5. lev.

¹² Fekete Lajos: A Magyarhoni Orvossebészi, állatgyógyászati, állat-, növény-, ásvány és vegytani szakirodalom könyvészeti kimutatása a 16-ik századtól kezdve máig. 1875. 82 p. – Fol. Hung. 1284.

¹³ Fekete Lajos: Madártávlatbeli áttekintés az orvosi magyar irodalom három századi termékei fölött. Év megjelölése nélkül. 35 p. – Fol. Hung. 1286.

¹⁴ Fekete Lajos: A sebészet rövid történelme Magyar Országban. Év megjelölése nélkül. 32 p. – Fol. Hung. 1285.; Fekete Lajos: Adalék a magyar sebészet történetéhez. = Történelmi Tár 1 (1878) pp. 87–98.

orvos-életrajzi gyűjtemény egyértelműen sugallja, hogy nem végleges formában elkészült munkákról van szó, a többször elkezdett, folyamatosan javított fogalmazvány, a kihúzott és betoldott szövegrészek erre utalnak.¹⁵ Nyilvánvaló, hogy ezek a szövegek kerültek be a lehető legtökéletesebb megfogalmazásban és csoportosításban az 1872-ben írott *'Magyar orvosi történettan'*-ba.¹⁶ Az összegyűjtött anyag nyomtatásban való kiadása szándékában volt Fekete Lajosnak, erre utal a *Gyógyászat* 1873. évi kötetében folytatásokban közölt járványtörténete.¹⁷ Az első rész megjegyzésében ugyanis ezt olvassuk: „*Mutatvány Fekete Lajos tr. Ügyfelünknek „Magyar orvosi irodalom története” című, sajtó alá készített művéből*”. Jegyezzük meg, hogy hasonló témában, hasonló tartalommal,¹⁸ egy évvel korábban jelent meg Feketének önálló kötete. Az 1872-ben elkészült – szerintünk legteljesebb – magyar orvostörténet egyes részleteire ismerünk rá a 'Századok' c. folyóiratban, 1874-ben megjelent cikkben (pl. a pogány gyógyító hagyományok, mágikus erejű ráolvasások).¹⁹ Fekete Lajos szorgos és értékes orvostörténeti munkássága azonban korai halála miatt nem tudott tökéletesen kibontakozni. Szinte csaknem biztosra vehetjük, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein meghirdetett pályázaton részt vett volna összegyűjtött anyagával.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1875. évi, Előpatakon tartott nagygyűlésén – éppen amikor „*A Hamary-féle ...díj dr. Fekete Lajos kisújszállási városi orvos úrnak a gyűlés hangos éljenzése közt az elnök által átnyújtatik...*” – állott elő ismét Poór Imre a magyar orvostörténeti pályázattal.

„*Írja meg valaki az orvosi tudomány Magyarhonban való fejlődésének történetét, a legrégebb időtől a mai napig*” – szólta a felhívás. A feldolgozásnak tartalmaznia kell: „*a) mikor, miféle népnnyavalyák, járványok és kiválóbb tájkórok (himlő, mirigyvész=pestis, hányászékelés=cholera, mocsárláz sat.) dühöngtek hazánkban, melyek orvosi kutatásnak alapul s anyagul szolgáltak: b) miképpen jártak el a kormányférfiak e kórok elleni óvintézkedések körül, mit használtak orvoselődeink a betegek gyógykezelésében, nevezetesen miben állott koronkint a gyógygyakorlat, s miképpen fejlődött az a mai álláspontra a*

¹⁵ Fekete Lajos: a 19. századi jelesebb magyar orvosok. Év megjelölése nélkül. 100 p.– Fol. Hung. 1287.; Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajz gyűjteménye. Év megjelölése nélkül. 340 p. Quart. Hung. 1837.

¹⁶ Fekete Lajos: Magyar orvosi történettan, vagy az Orvostan és irodalma Magyar Országban. Kisújszállás, 1872. 233 p. – Fol. Hung. 1283.

¹⁷ Fekete Lajos: A Magyarországon pusztított ragályos és járványos kórok rövid ismertetése. 1000-ik évtől máig. = *Gyógyászat* 13 (1873) No. 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38.

¹⁸ Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debrecen, 1872. Városi ny.

¹⁹ Fekete Lajos: A gyógytan a régi magyaroknál. 1–2. rész. = *Századok* 8 (1874) pp. 380–395, 477–491.

hajdani dogmatikusoktól kezdve a legújabb élettani gyógyászatig, és vajjon hazai orvosaink melyik orvostanodának elveihez csatlakoztak? ”²⁰

A munka benyújtásának határideje 1879. május 15. volt. Adott időre egy pályamunka érkezett, három főlíó méretű kötetben, címe *'Az orvostudomány története Magyarországon, kiváló tekintettel az ország koronkénti műveltségi állapotára és az összes hazai tudományosság fejlődésére: a hazánkban dúlt járványok történetére, s a magyar orvosi irodalom könyvészetére'* volt. A szokásokhoz híven jelige rejtette a szerző kilétét: *„Nescire, quid antequam natus sis, acciderit, id est semper esse puerum”*. A bírálatra felkért három tagtárs Bódogh Albert, Rózsay József és Poór Imre volt. Bódogh Albert véleménye szerint a szerző csupán az 1300-as évekig tárta fel teljes alaposággal a tudományág történetét, az utána következő hatszáz év feldolgozása vázlatos maradt. A bírálat negatívan értékeli a mű szerkezetét, egymás mellé illesztett, a lényegi összefüggések kimutatását mellőző mozaikoknak tartja a fejezetek sorát. *„... nem vonja le az eseményekből a tanulságot, egyszerű krónika...”,* továbbá *„nem hozza kellő összeköttetésbe az orvosi tudomány fejlődését a tudományok más ágainak fejlődési fokával”,* sőt hiányolja az orvostudomány egyetemes művelődésre gyakorolt hatásának kimutatását.²¹ Rózsay József, aki maga is művelte az orvostörténelem kutatását és leírását, alaposabb és részletesebb kritikát készített, amelyben szintén a munka félig kész állapotára utal, a hiányosságokban látja az alapvető hibát.

„A három kötetű műben hiányzik egy alapterv kifejtése, az egyöntetűség, az egyes részeknek szaktörténelmi munkánál különösen megkívántatott olyképeni összefüggése, hogy minden rész fontosságának megfelelő terjedelemben és nyomatékkal tárgyalassék. Sok olyan bővebben van tárgyalva, minek csekély vagy semmi fontossága nincsen a munka feladatának megoldásában, sok rész pedig, mely hazánk orvosi történetében fontosabb és tárgyalása igen méltó lett volna, különösen a gyógytudománynak hazánkban újabbkori fejlődésére vonatkozó pld. a hazai orvosi folyóiratok jelentősége, vagy egyáltalán mellőzve van vagy csak hiányosan, darabosan és szétszórtan adatik elő. ... hogy

²⁰ A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1875. augusztus 27-től szeptember 5-ig Előpatakon tartott XVIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk.: Gerlóczy Gyula és Dulácska Géza. Bp., 1876. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1876. p. 285.

²¹ A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1879. augusztus 29-től egész szeptember 2-ig Budapesten tartott XX. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk.: Gerlóczy Gyula, Dulácska Géza és Kurtz Gusztáv. Bp., 1880. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. p. 43.

jutalmazásra és kiadásra méltó lehessen, egészen át kellene dolgoztatnia egyszerű, áttekinthető terv szerint, az egyes részeket fontosságuknak megfelelő terjedelemben kellene tárgyalnia, ki kellene hagynia sok olyant, minek kifejtése az orvostan történelmére egyáltalában nem tartozik, meg kellene toldania a munkát az újabbkori orvostudomány történelmi adatainak vázolásával, melyek már azért is, mert az orvostudománynak hazánkban állapotára nézve a legfontosabbak, bővebb és kimerítő tárgyalást érdemelnek, bővebbet, mint akármelyike a régebbi korszakoknak vagy mint azok összesenvéve.”

Dicséretesnek tartja viszont, hogy „*A Szerző a hazai művelődés és irodalmi történetnek nagy halmazát rakta le munkájában, mi egyrészt szerző nagy szorgalmáról, másrészt tájékozottságáról ... tesz tanuságot.*”²²

Mindketten egyetértettek abban, hogy a pályadíjat ne ítéljék oda, hanem ismételt meghirdetéssel (új határidő: 1881. május) adjanak lehetőséget a szerzőnek, hogy munkáját egészítse ki, némiképp dolgozza át. Poór Imre véleménye sajnos nem ismert, a Természetvizsgálók évkönyvében nem közölték le, sőt a levéltári iratok között sem található.

A negatív bírálat után Kovács Imre (1845–1917) – mert a későbbi levéltári kutatások során fényt derült a szerző kilétére – valóban átdolgozta pályamunkáját és '*Az orvostudomány története Magyarországon*' címmel, „*Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*” jellegével 1881-ben ismét benyújtotta.²³ A bírálók ekkor Rózsay József, Hamary Dániel és Molnár István voltak. Az egy kötetben összefoglalt – az őskori gyógyítás emlékeitől kezdve, az Árpád-házi királyok korán át, az 1300–1526-ig terjedő időszakban, majd az 1526–1771-ig követi az orvoslás történetét – munkát a bírálók ismét nem lálták méltónak a megjelentetésre és a pályadíj odaítélésére, bár sok vonatkozásban jó feldolgozásnak tartották. Hamary Dániel azt vetette az író szemére, hogy Horváth Mihály történeti munkáját vette alapul, és ezt egészítette ki orvosi vonatkozásokkal, de a folyamatot nem követte saját koráig. Hibának találta, hogy a szerző a művelődéstörténet összefüggéseire utaló munkát akart írni, de figyelmen kívül hagyta az orvostudomány fejlődésének sajátosságait, öntörvényeit és speciális dinamikáját. Hasonló nézeten volt Molnár István is, aki mindenk előtt a járványtani részeket bírálta. Szerinte a szerző elsősorban Fekete Lajos korábban említett könyvére és cikkére támaszkodott, saját kutatásokat nem folytatott. Az előző véleményekhez csatlakozott Rózsay József, aki bírálata végén felvetette, hogy jobb lenne a témát több ku-

²² Uo. pp. 44–46.

²³ Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár. Jelzet: S. 883

tató együttes munkájaként megírni, hiszen a magyar orvostörténelem teljes históriáját egy személy képtelen minden szempontból tökéletesen feldolgozni. Az egyik társszerzőnek az átdolgozott pályamunka megíróját, Kovács Imrét ajánlotta, akit nagyra becsült tárgyi tudásáért és szorgalmáért. Ennek ellenére a művet nem javasolta kiadásra. A bíráló bizottság összesített közleménye szerint:

„...a világos, szép nyelvezettel írt munkából nagy szorgalom, sok olvasottság látszik, de az inkább adatgyűjtemény, mint történetírás: hozzájárul még az is, hogy bár az összegyűjtött adatok becsesek és értékesek, azok nagy része éppen nem orvosi, hanem más tudományokra tartozik...” – vagyis éppen a korábban vezérelvnek ajánlott művelődéstörténeti szemléletet rótták fel hibául.²⁴

Javaslatot tettek arra vonatkozóan, hogy rövidebb időszak megírását kellene meghirdetni, ugyanis *„ily nagyterjedelmű munka... jövőre is alig fog sikerülni...”*²⁵ A kortárs bírálók véleményét tiszteletben tartva néhány megjegyzést azonban hozzáfűzhetünk az elkészült munkához. Az első nagy tematika egység logikai menete elsődlegesen a kronológia követése, azon belül foglalkozik a szerző a jeles egyéniségekkel, egyes betegségek felbukkanásával és gyógyításával, fontosabb orvosi elméletekkel és az ún. orvosi iskolákkal (pl. az első és második bécsi orvosi iskola), az orvosképzéssel, az orvosi tudomány bölcsellettől való kapcsolatával, sőt egy fejezetet szentel a magyar orvosi szaknyelv létrehozásáért és elterjesztéséért munkálkodó orvosoknak, a szaknyelv anyanyelvűvé tételének „ideológiai” hátterével (*'A magyar orvosi irodalom 's orvosaink szereplése a nemzetiségi törekvésekben'*). Külön egységként, önálló lapszámozással, csatolta a járványtani részt *'A járványok története hazánkban'* címmel. A kritika a Fekete-féle járványtörténettel való hasonlóságot vetette Kovács szemére, ami az adatszerűségben nyilvánvalóan igaz. Viszont sok olyan adalék is megtalálható, ami gazdagítja az addig megírt járványtörténetet. Érdekességként beszámol a középkori ún. szellemi járványokról: a tánckóról, a flagellánsokról, és *„az apró keresztetek utazásáról”*. Az éhínség hazai története kapcsán is számos orvostörténeti vonatkozással szolgál. Igen részletesen foglalkozik a legnagyobb hazai járványokkal, elsőként a pestissel. Időrendben felidéri a legtöbb áldozatot

²⁴ A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1882. aug. 23-tól aug. 27-ig Debreczenben tartott XXII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Bp., 1883. Hornyánszky ny. p. 16. – Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, XXII. Nagygyűlés, 10. doboz, 4. csomó

²⁵ Uo. p. 33.

követelő hazai pestis járványokat, részletesen leírja a betegség megnyilvánulási formáit és lefolyását. *'A pestis ellen különböző időkben hozott rendeletek rövid foglalata'* alcímmel részletes ismertetést ad a karanténokról, az ott kötelező rendszabályokról. A pestissel foglalkozó fejezetben többször idézi Adam Chenot írásait, aki igen komoly eredményeket ért el az erdélyi pestisjárványok megfékezésében, javaslatait beépítették a központilag kiadott rendelkezésekbe. Részletes statisztikai kimutatást közöl az 1831. és 1872. évi kolerajárványról, a himlő megbetegedésekről, a kór első felbukkanásától feldolgozta a szifilisz hazai terjedésének történetét. Viszont a morbus hungaricusról (tífusz) nem itt, hanem az első részben, a XVI–XVII. századi események sorában értekezik. Összegezve a munka jellemzőit elmondhatjuk, hogy nagy és alapos munkát végzett Kovács Imre. Természetesen az anyag csoportosításán, szerkesztésén javítanivalók vannak, tudjuk, hogy pl. a korszakolás a történeti munkák egyik sokat vitatott, problémás kérdése, különösen igaz ez egy-egy tudományterület históriájára.

Szóljunk röviden Kovács Imréről is, hiszen az ő neve nem annyira közismert orvostörténeti munkák szerzőjeként. Orvosi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Törvényszéki orvosként, majd rendőrorvosként tevékenykedett. Számos közleménye jelent meg a 'Gyógyászat'-ban, a 'Pester Medizinish-Chirurgische Presse'-ben, a 'Fővárosi Lapok'-ban, a 'Pesti Napló'-ban, ezek között is volt történeti tartalmú. Különös figyelmet szentelt a közegészségügyi kérdéseknek, a gyógyvizeknek és gyógyfürdőknek, valamint a járványok témakörének. 1873-ban szerkesztette a 'Fürdői Lapok' c. idényjellegű periodikum második évfolyamát. A Poór-féle pályázatra benyújtott kézirat első változatának lelőhelye nem ismert, hasonlóképpen a szakirodalomban megemlített másik két történeti témájú kéziratáról sem tudjuk pillanatnyilag, hogy vajon megmaradtak-e, és hol találhatóak.²⁶

A következő évre ismételtén meghirdetett pályázatra egyetlen munka sem érkezett be, így a központi választmány 1884-ben újra foglalkozott a kérdéssel. Ekkor úgy határoztak, hogy csak tervezetet kérnek, kitűzött határidőre (1888. december 31.). Purjesz Zsigmond, Kovács Imre és Schuschny Henrik nyújtott be vázlatot, illetve Purjesz olyan bibliográfiát, amelynek segítségével meg lehetne írni a tervezett orvostörténeti művet. A pályázók a kollektív munka megírása mellett voltak, mégpedig úgy, hogy korszakonként és szaktudományonként más-más szerző dolgozna fel az orvos- és gyógyszerészettörténetet. Poór Imre ekkor már úgy

²⁶ A magyar birodalom fürdői s ásványvizei, kiváló tekintettel a földtani, éghajlati s közegészségi viszonyokra. Két kötetben. – A prostitutio Európában, kiváló tekintettel hazánkra, a társadalomtan, a közerkölcs, a közegészségtan és rendőri felügyelet szempontjából, a bujakórság ellen alkalmazandó intézkedések tárgyalásával.

módosította javaslatát, hogy a nagy átfogó munka helyett inkább a legutóbbi évszázad magyar orvoslásának fejlődését kellene feldolgozni.

Még nem történt döntés, amikor az 1888. évi tátrafüredi vándorgyűlésen elhangzott Demkó Kálmán: *'A közegészségügy városainkban a XV–XVII. században'* című előadása. A lőcsei középiskolai tanár még nem hallott a pályázatokról és annak eredménytelenségéről. Korábban megjelent történeti témájú cikkeire, és orvostörténeti vonatkozású munkáira hivatkozva Poór Imre arra kérte Demkót, hogy jelentkezzen a pályázaton. Demkó kétféle elképzelést vázolt fel, a tervekben folyamatosan arra hívta fel a figyelmet, hogy vannak olyan témakörök, amelynek feldolgozása nem történetíró, hanem orvos szerző feladata. A Vándorgyűlés Központi választmánya a bírálóbizottság (Poór Imre, Szabó Dénes, Vidor Zsigmond, Ágai Adolf és Schächter Miksa)véleménye alapján, az 1888. október 12-én kelt határozatában Demkó Kálmán tervezetének ítélte oda a pályadíjat, egyben megbízta *'A magyar orvosi rend története'* című – az orvos- és a gyógyszerészettörténetet egységében tárgyaló – munka megírásával. Lektornak és szaktanácsadónak Szabó Dénes egyetemi tanárt jelölték ki, aki nemcsak bírálója, hanem állandó konzultánsa is lett Demkó Kálmánnak. A mű megírásánál lényegében kompromisszum született, arra hivatkozva, hogy nem orvos szerző írja meg a munkát. Így nem az „orvosi tudomány”, hanem az „orvosi rend” történetének nyomon követését kérték Demkótól, vagyis az orvospérezés, az egészségügyi személyzet (orvos, sebész, bába, fürdős, patikus) társadalmi helyzetét, az orvosok szakirodalmi munkásságát, a közegészségügyi rendelkezéseket stb. kellett bemutatnia. Demkó a később nyomtatásban is megjelent munka²⁷ bevezetésében leírta, hogy bizonyos írásos útmutatást kapott a bizottságtól *„arra való tekintettel, hogy a munkát nem orvos, hanem történész írja meg.”* A direktíva minden valószínűség szerint egy alapos, annotált bibliográfiát is – feltehetően Purjesz Zsigmond korábban említett összeállítását – tartalmazó segédlet volt. A bizottság szigorúan megfogalmazott jelentése a remények szerint megvalósuló munkát a következőképp jellemezte: *„azon Valami akar lenni, mely az eddigi Semminek mondható ide vágó szakirodalomban tátongó űrt van hivatva, nem betölteni, hanem csak áthidalni.”*

A magyar orvostörténet-írás XIX. századi alakulásának eseményei bizonyos szintig nyomon követhetők a korabeli szakfolyóiratok közleményei alapján, a tudományos társaságok kiadványaiban. Teljes képet azonban csak maguk a kéziratok pályamunkák tudnak nyújtani a történeti kutatások akkori színvonaláról, a feldolgozás módjáról, a felhasznált forrásmunkák-

²⁷ Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig.* 1–2. köt. Bp., 1892–1894. Dobrovsky és Franke. VIII, 555 p.

ról. A közeljövőben kiadásra kerülő, eddig csupán kéziratárakban olvasható XIX. századi orvostörténeti pályamunkák – reményeink szerint – gazdagítani fogják a magyar orvostörténet-írás fejlődéstörténetéről kialakult elképzelésünket.